

National Journal of Hindi & Sanskrit Research

ISSN: 2454-9177

NJHSR 2025; 1(63): 107-108

© 2025 NJHSR

www.sanskritarticle.com

**Mrs Hemlata Dhokte
(Kshirsagar)**

Assistant Professor,
KDBL Ayurved College, Paithan,
Dist. Sambhajinagar - 431107.

संस्कृत हा ज्ञानाचा स्रोत आहे

Mrs Hemlata Dhokte (Kshirsagar)

संस्कृत ही केवळ एक भाषा नसून भारतीय संस्कृतीची आत्मा, ज्ञानाची मूळवहिनी आणि सर्व विद्यांची जननी आहे. प्राचीन काळापासून ते आधुनिक विज्ञानयुगापर्यंत संस्कृत हीच ज्ञानप्राप्तीची सर्वात शुद्ध, सक्षम आणि सुव्यवस्थित पद्धत राहिली आहे. म्हणूनच तिला "देववाणी", "भारती", "विद्यानां माता" अशी गौरवपूर्ण नावे प्राप्त झाली. संस्कृत ही फक्त भाषा नाही; ती ज्ञान, विज्ञान, तत्त्वज्ञान, संस्कृती, साहित्य, मानवता, धर्म आणि अध्यात्म यांचे एकत्र प्राणरूप मूळ आहे. मानवाच्या शिक्षणामध्ये भाषा हा अत्यंत महत्त्वाचा घटक आहे. भाषेमुळे विचार, अनुभव, भावना, ज्ञान आणि संस्कार व्यक्त होतात. मानसशास्त्रात असे मानले जाते की भाषा माणसाच्या विचारप्रक्रियेचा पाया (foundation of cognitive processes) आहे. या आधारावर जेव्हा आपण संस्कृत भाषेकडे पाहतो तेव्हा तिचे "ज्ञानस्रोतत्व" आणखी भक्कम सिद्ध होते. वेद, उपनिषद, शास्त्रे आणि महाकाव्यांतील सर्व ज्ञान ज्यातून जगाला प्राप्त झाले ती भाषा म्हणजेच संस्कृत. म्हणूनच पूर्ण आत्मविश्वासाने म्हणता येते "संस्कृत हा ज्ञानाचा अखंड, सनातन आणि सर्वोच्च स्रोत आहे."

* संस्कृत - वेद - उपनिषदांची भाषा म्हणून संस्कृत

भारतीय ज्ञानपरंपरेचा सर्वात मूलभूत स्रोत म्हणजे वेद. ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद आणि अथर्ववेद ही जगातील सर्वात प्राचीन साहित्यसंपदा आहे. या वेदांत विश्वविद्या, औषध-विज्ञान, खगोल-विद्या, तत्त्वज्ञान, नीतिशास्त्र, भाषाशास्त्र, आध्यात्मिकता यांचे मूलभूत तत्त्व सापडतात. उपनिषदांमध्ये म्हटले आहे "वाग् वै ब्रह्म।" (बृहदारण्यक ४.१.२)(शतपथ २।१।४।१०) म्हणजेच वाणी ही ब्रह्मस्वरूप, पवित्र आणि ज्ञानमय आहे. ही वाणी म्हणजे संस्कृत भाषा होय.

* संस्कृत - सर्वविद्यांची जननी

भारतीय शास्त्रांचा विस्तार अपार आहे जसे आयुर्वेद, योग, धनुर्वेद, नाट्यशास्त्र, न्याय, मीमांसा, व्याकरण, तर्कशास्त्र, ज्योतिष, अर्थशास्त्र, ध्वनिशास्त्र, गणित, वास्तुशास्त्र, राजकारण, काव्य, नाटक, पुराण या सर्व शास्त्रांचे मूळ ग्रंथ संस्कृतमय आहेत. यावरून आयुर्वेदही वेदशास्त्राशी निगडित असून त्याची भाषा संस्कृतच आहे हे स्पष्ट होते.

Correspondence:

**Mrs Hemlata Dhokte
(Kshirsagar)**

Assistant Professor,
KDBL Ayurved College, Paithan,
Dist. Sambhajinagar - 431107.

* संस्कृत भाषेची वैज्ञानिकता -

संस्कृत भाषा अत्यंत वैज्ञानिक, नियमबद्ध आणि तर्कसुसंगत आहे. पाणिनींची अष्टाध्यायी ही जगातील सर्वात प्रगत व्याकरण प्रणाली मानली जाते. तिच्यातील सूत्रबद्धता संगणकप्रणाली, संगणकीय भाषाविज्ञान, AI या सर्व क्षेत्रांमध्ये आजही अभ्यासली जाते. महाभाष्यकार पतंजलि म्हणतात "शब्दो नित्यः"(महाभाष्य १.१.१) याचा अर्थ संस्कृत शब्दनियम नित्यमय, शुद्ध आणि अचल आहेत.

* संस्कृत - ज्ञानाचा प्रकाश

वेदांत म्हणतात " तमसो मा ज्योतिर्गमय"(बृहदारण्यक १.३.२८) ज्ञान म्हणजे अज्ञानाच्या अंधःकारातून प्रकाशाकडे जाणे. संस्कृत हीच ती भाषा जी ज्ञानरूपी प्रकाश मानवजातीपर्यंत पोहोचवते. बलरामायण, महाभारत, रामायण या महाकाव्यांत धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष यांचे तत्त्वज्ञान संस्कृतमय शब्दांतच प्रकट झाले. काव्य, नाटक, अलंकारशास्त्र यांत संस्कृतचे अभिजात सौंदर्य दिसते.

* आधुनिक विज्ञानातही संस्कृतचे स्थान -

आधुनिक संशोधनानुसार संस्कृत भाषेचे ध्वनीशास्त्र, व्याकरणशास्त्र आणि गणितीय रचना संगणकासाठी अत्यंत उपयुक्त मानली गेली आहे. NASA व अनेक आंतरराष्ट्रीय संशोधनसंस्था संस्कृतच्या संरचनेचा अभ्यास करत आहेत. संस्कृत शब्दांतील स्पष्टता, द्व्यर्थहीनता आणि नियमबद्धता ही विज्ञानासाठी आवश्यक अशीच वैशिष्ट्ये आहेत—म्हणून संस्कृतला "परिपूर्ण भाषातंत्र" असेही म्हटले जाते.

* संस्कृत - सांस्कृतिक आणि आध्यात्मिक ज्ञान -

संस्कृत ही भारतीय संस्कृती, अध्यात्म, योग, ध्यान आणि भारतीय तत्त्वज्ञानाची मूलभूत भाषा आहे. योगसूत्रात पतंजलि म्हणतात "योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः।" यातून योगशास्त्राचे संपूर्ण तत्त्वज्ञान शिकवले जाते. गीतेत कृष्ण म्हणतात "ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः।" (गीता ७.२) हे ज्ञान संस्कृतमध्येच मानवजातीला मिळाले.

* संकेत शब्द -

वाग् - वाणी , शब्द , ध्वनी , ज्ञानाचे माध्यम

वै - निश्चित रूपाने (अव्यय)

ब्रम्ह - परम सत्य , आदिकारण , व्युत्पत्तिस्थान

तमसः - अंधारातून , अज्ञानातून

मा - मला

ज्योतिः - प्रकाशाकडे , ज्ञानाकडे

गमय - घेऊन जा , ने

ज्ञानम् - ज्ञानते - तुला

अहम् - मी

इदम् - हे

वक्ष्यामि - सांगणार आहे

अशेषतः - संपूर्णपणे , उरलेले काही न ठेवता

• References :-

1. सामवेद @ आचार्य वेदांत तीर्थ // Manoj Publications; 11वां संस्करण (1 जनवरी 2017)
2. बृहदारण्यकोपनिषद् @ आचार्य Shankar भाष्य // गीता प्रेस specific edition code 577.
3. पतंजली योगसूत्र @ स्वामी सचिदानंद
4. पतंजली योगसूत्र @ स्वामी प्रिमेशानंद //publication Advaita Ashrama
5. Shrimad Bhagwat Geeta Yatharoop (Hindi Edition) @ A C Bhaktivedant swami // prakashan Wisdom Books; 1 संस्करण